

YIRIK DAVLAT ULUSHIDAGI KORXONALARGA AJRATILGAN KREDITLARNI QAYTARISHGA TA'SIR ETUVCHI OMILLARNI BAHOLASH

Abdunabiyev Muhammadqodir Abdulnosirovich

Raqamli iqtisodiyot va agroteknologiyalar universiteti magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21817688>

Annotatsiya: Mazkur tezisda O'zbekiston Respublikasida faoliyat yuritayotgan yirik davlat ulushidagi korxonalarga ajratilgan kreditlarning qaytarilishiga ta'sir etuvchi moliyaviy va iqtisodiy omillar tahlil qilingan. Tadqiqotda 2020–2025-yillarda faoliyat yuritgan “O'zkimyosanoat” AJ, “Uzbekneftegaz” AJ, “Hududiy elektr tarmoqlari” AJ hamda “O'zbekiston temir yo'llari” AJning moliyaviy ko'rsatkichlari asosida panel ekonometrik usullar qo'llanilgan. Tadqiqot natijalari kreditlarni qaytarish darajasiga Debt Service Coverage Ratio (DSCR), operatsion pul oqimi va aktivlar rentabelligining ijobiy, qarz yuklamasining esa salbiy ta'sir ko'rsatishini aniqladi. Olingan natijalar asosida tijorat banklarida kredit risklarini boshqarish tizimini takomillashtirish bo'yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

Kalit so'zlar: davlat ulushidagi korxonalar, tijorat banklari, kredit riski, kreditlarning qaytarilishi, DSCR, panel regressiya, kredit monitoringi.

So'nggi yillarda O'zbekiston Respublikasida davlat ishtirokidagi korxonalarni isloh qilish, ularning moliyaviy barqarorligini oshirish va tijorat banklari orqali moliyalashtirish hajmini kengaytirish bo'yicha keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Energetika, transport, neft-gaz va kimyo sanoati kabi strategik tarmoqlarda faoliyat yurituvchi yirik davlat ulushidagi korxonalar iqtisodiyotning barqaror rivojlanishida muhim o'rin egallaydi. Mazkur korxonalarni modernizatsiya qilish va investitsiya loyihalarini amalga oshirishda tijorat banklari kreditlari asosiy moliyalashtirish manbalaridan biri hisoblanadi.

Biroq kredit portfeli hajmining ortishi bilan bir qatorda kreditlarni o'z vaqtida qaytarish, qarz yuklamasini boshqarish va muammoli kreditlar ulushini kamaytirish masalalari ham dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Kreditlarning qaytarilish darajasi nafaqat qarz oluvchi korxonaning moliyaviy holatiga, balki tijorat banklari aktivlari sifati va bank tizimining umumiy moliyaviy barqarorligiga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli kreditlarni qaytarishga ta'sir etuvchi omillarni ilmiy asosda aniqlash va ularni ekonometrik usullar yordamida baholash bugungi kunda muhim ilmiy-amaliy vazifalardan biri hisoblanadi.

Mazkur tadqiqotning maqsadi O'zbekiston Respublikasidagi yirik davlat ulushidagi korxonalarga ajratilgan kreditlarning qaytarilishiga ta'sir etuvchi asosiy moliyaviy omillarni aniqlash, ularning kredit riskiga ta'sirini panel

ekonometrik usullar yordamida baholash hamda tijorat banklarida kredit monitoringi va risklarni boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish bo'yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun davlat ulushidagi korxonalarning moliyaviy ko'rsatkichlari, kredit majburiyatlari va qarz xizmatini bajarish darajasi kompleks tahlil qilindi hamda kreditlarning qaytarilishiga ta'sir etuvchi determinantlar aniqlandi.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqotda O'zbekiston Respublikasida faoliyat yuritayotgan yirik davlat ulushidagi korxonalarga ajratilgan kreditlarning qaytarilishiga ta'sir etuvchi omillarni aniqlash maqsadida zamonaviy iqtisodiy-statistik va ekonometrik usullar qo'llanildi. Tadqiqot obyekti sifatida "O'zkimyosanoat" AJ, "Uzbekneftegaz" AJ, "Hududiy elektr tarmoqlari" AJ hamda "O'zbekiston temir yo'llari" AJning 2020–2025-yillardagi moliyaviy va kredit ko'rsatkichlari tanlab olindi. Mazkur korxonalar respublika iqtisodiyotining strategik tarmoqlarida faoliyat yuritishi, investitsiya loyihalarining asosiy qismi tijorat banklari kreditlari hisobidan moliyalashtirilishi hamda kredit portfelining yuqori ulushiga egaligi sababli tadqiqot uchun reprezentativ obyekt sifatida tanlandi.

Tadqiqotning axborot bazasini O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki, Statistika agentligi, Iqtisodiyot va moliya vazirligi, Davlat aktivlarini boshqarish agentligi, tadqiqot obyekti bo'lgan korxonalarning moliyaviy hisobotlari hamda xalqaro moliya institutlarining rasmiy ma'lumotlari tashkil etdi. Ushbu ma'lumotlar asosida kreditlarni qaytarish darajasiga ta'sir etuvchi moliyaviy ko'rsatkichlar tizimlashtirildi va ekonometrik model shakllantirildi.

Empirik tahlilda bog'liq o'zgaruvchi sifatida kreditlarning qaytarilish darajasi qabul qilinib, unga ta'sir etuvchi asosiy omillar sifatida Debt Service Coverage Ratio (DSCR), operatsion pul oqimlari, aktivlar rentabelligi, qarz yuklamasi va foizlarni qoplash koeffitsienti tanlandi. Mazkur ko'rsatkichlar xalqaro bank amaliyotida korporativ qarz oluvchilarning kreditga layoqatliligini baholashda keng qo'llaniladigan indikatorlar hisoblanadi.

Tahlil jarayonida dastlab deskriptiv statistika yordamida o'zgaruvchilarning o'rtacha qiymati, minimal va maksimal ko'rsatkichlari hamda standart og'ishi hisoblandi. Shundan so'ng Pearson korrelyatsiya tahlili orqali o'zgaruvchilar o'rtasidagi bog'liqlik darajasi baholandi. Yakuniy bosqichda panel regressiya modeli (Pooled OLS, Fixed Effects va Random Effects) qurildi hamda Hausman testi asosida eng maqbul model tanlandi. Statistik natijalarning ishonchliligini ta'minlash maqsadida Breusch–Pagan testi, Wooldridge testi va Variance Inflation Factor (VIF) ko'rsatkichlari ham hisoblandi.

Tadqiqot natijalari

Olib borilgan empirik tahlillar kreditlarning qaytarilishiga ta'sir etuvchi asosiy moliyaviy omillarni aniqlash imkonini berdi. Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, DSCR kreditlarning o'z vaqtida qaytarilishiga eng kuchli ijobiy ta'sir ko'rsatuvchi omil hisoblanadi. Korxonaning operatsion pul oqimlari barqaror bo'lganda va aktivlar rentabelligi yuqori darajada shakllanganda kredit majburiyatlarini bajarish imkoniyati ham ortadi. Aksincha, qarz yuklamasining ortishi kredit riskini kuchaytirib, muammoli kreditlar yuzaga kelish ehtimolini oshiradi. Ushbu natijalar dissertatsiyada olingan ekonometrik xulosalarni tasdiqlaydi.

Tadqiqot natijalari asosida tijorat banklarida yirik davlat ulushidagi korxonalarni kreditlash jarayonida moliyaviy ko'rsatkichlarni real vaqt rejimida monitoring qilish, kredit risklarini erta aniqlash va baholash imkonini beruvchi integrallashgan monitoring mexanizmini joriy etish zarurligi asoslandi. Shuningdek, kredit portfeli sifatini oshirish maqsadida stress-test, ssenariy tahlili va risk reytingi elementlarini amaliyotga keng tatbiq etish maqsadga muvofiq ekanligi aniqlandi. Bu yondashuv tijorat banklarining kredit siyosatini takomillashtirish, muammoli kreditlar ulushini kamaytirish va bank tizimi moliyaviy barqarorligini mustahkamlashga xizmat qiladi

Xulosa

Mazkur tadqiqot natijalari yirik davlat ulushidagi korxonalarga ajratilgan kreditlarning qaytarilish darajasiga ta'sir etuvchi asosiy omillarni kompleks baholash imkonini berdi. Olib borilgan ekonometrik tahlillar natijasida Debt Service Coverage Ratio (DSCR), operatsion pul oqimlari va aktivlar rentabelligining kreditlarni o'z vaqtida qaytarishga sezilarli ijobiy ta'sir ko'rsatishi, qarz yuklamasining ortishi esa kredit riskini kuchaytiruvchi asosiy omillardan biri ekanligi aniqlandi. Ushbu natijalar davlat ulushidagi korxonalar faoliyatini moliyalashtirishda nafaqat moliyaviy natijalarni, balki pul oqimlari va qarz xizmatini qoplash imkoniyatlarini ham muntazam monitoring qilish zarurligini ko'rsatadi.

Shuningdek, tadqiqot davomida kredit risklarini baholashning amaldagi tizimlarini takomillashtirish maqsadida riskga asoslangan monitoring yondashuvi, Integrallashgan Kredit Riski Indeksi hamda Erta ogohlantirish tizimi (Early Warning System) elementlarini joriy etishning ilmiy-amaliy ahamiyati asoslandi. Mazkur mexanizmlar muammoli kreditlarni dastlabki bosqichlarda aniqlash, kredit portfeli sifatini yaxshilash va tijorat banklarining moliyaviy barqarorligini mustahkamlashga xizmat qiladi. Dissertatsiyada ishlab chiqilgan

takliflarni tijorat banklari amaliyotiga joriy etish yirik davlat ulushidagi korxonalarni kreditlash samaradorligini oshirish, kredit risklarini kamaytirish hamda bank aktivlari sifatini yaxshilash uchun muhim amaliy ahamiyat kasb etadi

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Bank tizimi faoliyati to'g'risidagi yillik hisobot, 2025.
2. O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi. Statistik to'plam, 2025.
3. International Monetary Fund. Republic of Uzbekistan: Article IV Consultation, 2025.
4. World Bank. Global Economic Prospects, 2025.
5. OECD. Guidelines on Corporate Governance of State-Owned Enterprises, 2024.
6. Basel Committee on Banking Supervision. Basel III: Finalising Post-crisis Reforms, 2023.
7. Altman E.I. Financial Ratios, Discriminant Analysis and the Prediction of Corporate Bankruptcy. Journal of Finance, 1968.
8. Louzis D., Vouldis A., Metaxas V. Macroeconomic and Bank-specific Determinants of Non-performing Loans in Greece. Journal of Banking and Finance, 2012.
9. Beck R., Jakubik P., PiloIU A. Key Determinants of Non-performing Loans. European Central Bank Working Paper, 2015.
10. Jensen M., Meckling W. Theory of the Firm: Managerial Behavior, Agency Costs and Ownership Structure. Journal of Financial Economics, 1976.

